

**život
umjetnosti**

Zwei Jahre, fünf Kriege später

Ivona Grgurinović (Text)
Wolf Böwig (Fotografie, Collage)

David von Bassewitz (Illustration)
Christoph Ermisch (Gestaltung)
Benjamin Flaó (Illustration)
Pedro Rosa Mendes (Text)
Danijel Žeželj (Illustration)

Westafrika, Dezember 2002/Juli 2003

Wenn der Harmattan weht, ist die Luft blassorange, heißt es, sie kratzt in der Kehle und lässt die Lippen rissig werden. Sie füllt die Kameralinsen und die Taschen der Cargo-Hosen, die so professionell und praktisch aussehen. Praktisch für den Krieg. Ihre Farbe ähnelt dem Dunstschleier des Harmattan, und der Fotograf sieht aus, als würde er schweben, mit abgehackten Beinen.

UNREST IN SUDAN BRINGS FURTHER ARRESTS AND MORE CURBS
 THE WORST WEEK OF VIOLENT UNREST THAT CENTRAL SUDAN
 HAS SEEN IN YEARS HAS RESULTED IN THE DEATHS OF

PEOPLE THE GOVERNMENT SA
 K, 700 ALONG WITH MANY DEATHS
 PR ECEDED ED CRACKDOWN
 W'S MEDIA. THE LATEST PROTEST WA
 THE LIFTING OF GASOLINE SUBSID
 GOVERNMENT OF PRESIDENT ONA
 L-BASHIR. THE ACTION RAISED GAS
 LY AND THE LATEST DIFFICULT ECO
 NOMIC THE SUDANESE HAVE EXP
 SOUTH SUDAN BECAME INDEPEN
 END AGO, TAKING WITH IT NE
 ERCENT OF THE COUNTRY
 REVENUE THE TWO IES ON

10 THIS WEEK
 AND AN UN
 OBN THE NE
 SSET OFF BY
 IES BY THE G
 R HALLAN A
 PRICES SHARP
 NOMIC ADJUS
 RIENCED SINCE
 DENT TWO Y
 A 4 75 P
 OIL 75 R
 CE SHARED

ARMS CONTROL THE UNITED STATES
 OULD RATIFY THE UN TREATY TO KEEP
 CONVENTIONAL WEAPONS OUT OF THE
 WARS OF CRIMINALS, MILITARIES AND
 UN-CONTROLLED REGIMES. BOTH H
 E MORE IS TAKEN FROM DONG. ALL
 GAN 50 MEMBER STATES, INCLUDING
 THE UNITED STATES, MUST STILL CARRY
 OUT THE NEXT STEP AND RAISE THE
 STAFFY FOR IT TO TAKE EFFECT. ONLY 18 H
 VE DONE SO. PROVISIONS FOR FINAL BA
 TIFICATION COULD TAKE YEARS. THE TREA
 TY IS A PIONEERING AGREEMENT THAT
 S UNQUESTIONABLY NEEDED. IT COVERS C
 LOCAL TROOP IN TANKS, ARMORED COM
 BATTLES, LARGE CALIBER WEAP
 ONS, COMBAT HELICOPTERS, HELICOPT
 ERS, MISSILES, MISSILES AND LAUNCH
 ERS, SMALL ARMS AND LIGHT WEAPONS.
 THE KIND OF WEAPONS THAT ARE FOR

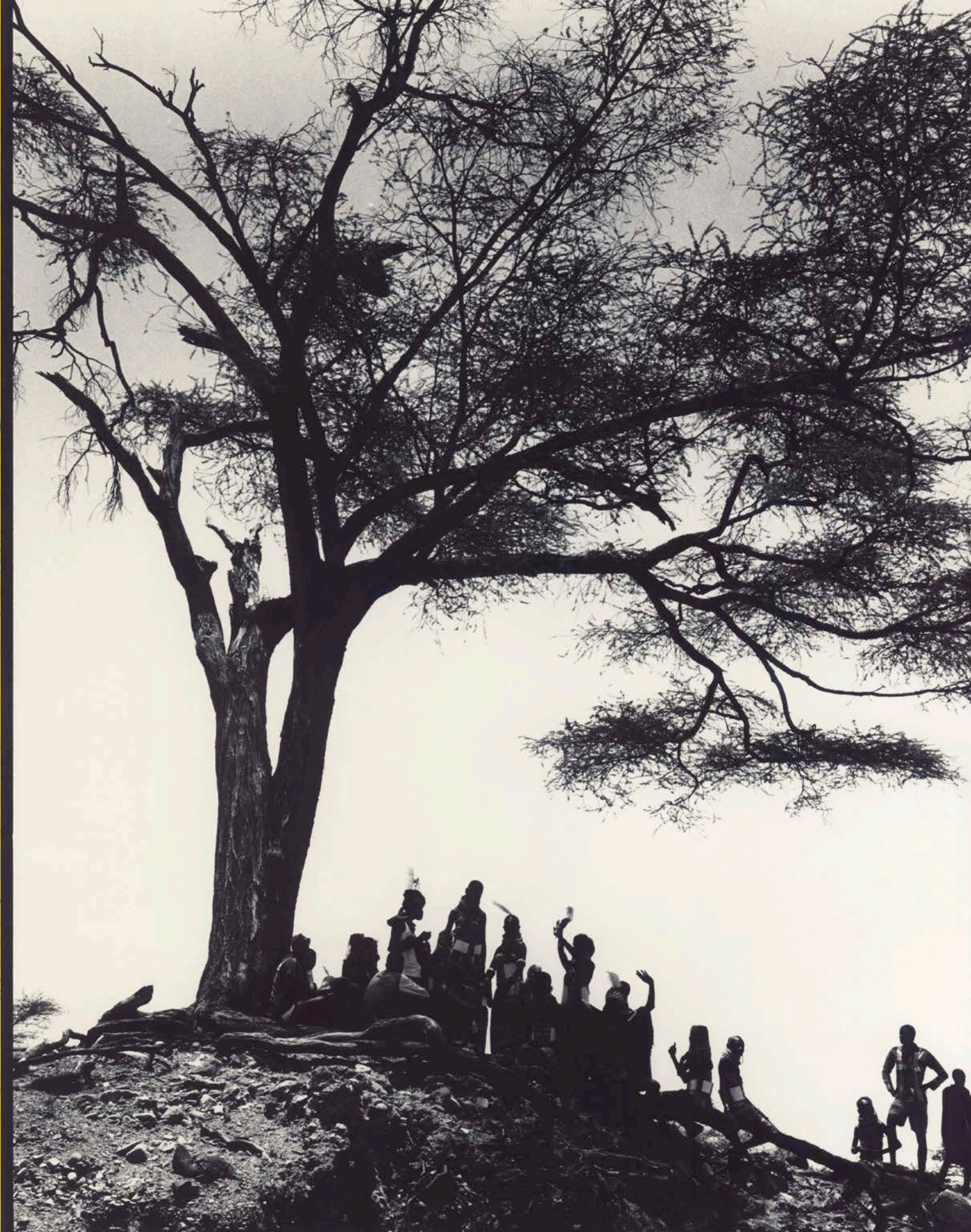
Ash and destruction Since the deadly siege in the Westgate mall in Nairobi ended last week, leaving scores dead, investigators have been seeking to identify the destruction. These are among the first pictures from inside the mall to emerge.

SUDAN RANKS AMONG THE WORST COUNTRIES
 SINCE MEDIA FREEDOM

DOMS

LONG CONFLICT AND KILLING INNOCE
 IS IN SYRIA. SYRIA HAS DENIED THE
 RESOLUTION OF 2012 AND DENIED THE TREA
 TY WOULD REQUIRE STATES TO ESTABLISH
 A CROSS-BORDER ARMS CONTROL REG
 IME WITH NATIONAL CONTROL SYSTEMS
 TO MONITOR EXPORTS FOR USE MASSIVE WE
 APONS OR VIOLATIONS OF HUMAN RIGHTS
 INCLUDING CONFLICT IN AFRICA. THE
 RESOLUTION WAS ADOPTED BY A MAJORITY
 OF 15 TO 3, CLEARING THE WAY FOR
 THE STATES TO SIGN AND HEED IT.
 THEY TWO STATES IN OPPOSITION
 WERE FAMILIAR OUTLINES IN THE
 INTERNATIONAL SYSTEM.

TH KOREA
 SYRIA
 ANDI

In Sierra Leone gibt es eine fünfte Jahreszeit, heißt es. Es regnet sieben Tage ununterbrochen, und es ist heiß. Man sagt, es sei sehr schwierig, sich fortzubewegen. Es regnet sieben Tage, und das Blut wird weggespült. Ein Mann mit Namen Dasia lebt in Liberia, heißt es. Dasia sagt: „Gott war gut zu uns. Als das Töten begann, war es trocken. Als es aufhörte, begann die Regenzeit, und das ganze Blut wurde weggespült.“

Viele Kriege wurden in Westafrika geführt, lange Kriege. Die Kriege breiteten sich über Grenzen hinweg aus, von einem Land ins andere, ein ständiger Kreislauf. Sie dauerten lange, jahrelang. Kindersoldaten, kaum größer als ihre Gewehre, kämpften diese Kriege. Der Fotograf sagt: „Die Geschichte der westafrikanischen Kriege lässt sich anhand einer AK-47 erzählen. Ein und dieselbe AK-47 findet man

zwei Jahre, fünf Kriege später

im Süden wieder. Der Krieg ist eine Geldmaschine ...“

Seit 1989, als Charles Taylors Kriege begannen, die sich über Grenzen hinweg ausbreiteten, von einem Land ins andere, ein ständiger Kreislauf, kamen andere Kriege hinzu, nahe und ferne. Einige konnten wir fühlen, riechen, in unserer Erinnerung bewahren und wieder löschen; von anderen hatten wir nur gehört, wieder andere bereits vergessen. Während Charles Taylor in Westafrika den Tod säte, war hier bei uns die Saat des Todes bereits aufgegangen.

Für uns waren die westafrikanischen Kriege weit weg, ihre Brutalität war uns allzu fremd. Unsere eigene Brutalität in ihrer ganzen Unbegreiflichkeit beschäftigte uns sehr viel stärker. Charles Taylors Kriege endeten 2003, heißt es. 2012 wurde er vom UN-Sondergericht für Sierra Leone zu fünfzig Jahren Haft verurteilt. Er verbüßt sie in der malerischen nordenglischen Stadt Durham. Die Ungerechtigkeit des Krieges ist schnell, ungeduldig und gleichgültig, sie teilt Schläge aus, ohne Fragen zu stellen. Die Gerechtigkeit der Nachkriegszeit ist langsam und gründlich und eröffnet Chancen.

Dvije godine, pet ratova poslije

Zapadna Afrika,
prosinc 2002./srpanj 2003.

Kada puše harmatan kažu da je zrak blijedonarančast, grebe za grlo i cijepa usne. Ulazi u objektiv, puni džepove onih hlača što imaju puno džepova i koje izgledaju profesionalno i praktično. Praktično za rat. Boja im je slična boji harmatanske izmaglice pa fotograf izgleda kao da levitira, odsječenih nogu.

Kažu da u Sijera Leoneu postoji peto godišnje doba. Kiša pada sedam dana bez prestanka, i vruće je. Teško se kretati, kažu. Kiša pada sedam dana bez prestanka, ispire krv.

Kažu da u Liberiji živi čovjek imena Dasia. Dasia kaže: „Bog je bio dobar prema nama, znaš? Kada je ubijanje počelo, bilo je suho. Kada je završilo, počele su kiše koje su isprale svu krv.“

U Zapadnoj Africi puno se ratovalo, godinama. Ratovi su se prelijevali preko granica, iz jedne zemlje u drugu, pa natrag, pa u krug. I tako dugo, godinama. U tim ratovima ratovala su djeca, jedva viša od svojih pušaka. Fotograf kaže: „Povijest ratova u Zapadnoj Africi možeš pratiti na jednom kalašnjikovu. Isti kalašnjikov naći ćeš južno dvije godine, pet ratova poslije. Rat je stroj za proizvodnju novca...“

Otkad su 1989. počeli ratovi Charlesa Taylora koji su se tako prelijevali preko granica i u krug, nagomilalo se drugih ratova, bližih i daljih. Neke smo mogli dodirnuti, namirisati, usjeći u pamćenje i pokušati ih izbrisati, za neke smo samo čuli, neke smo već bili zaboravili. Dok je Charles Taylor sijao smrt u Zapadnoj Africi, smrt je već bila niknula ovdje, nadohvat nam ruke. Ovi zapadnoafrički bili su nam daleki, njihova surovost preegzotična, u svojoj nerazumljivosti više nas je okupirala naša surovost.

Ratovi Charlesa Taylora završili su, kažu, 2003. 2012. Posebni sud za Sjevernu Leone osudio ga je na 50 godina zatvora. Provodi ih u pitoresknom Durhamu na sjeveru Engleske. Ratna nepravda je brza, nestrpljiva, nezainteresirana, siječe bez pitanja. Poslijeratna pravda je spora i temeljita, daje šansu.

Šansu koju nisu imali:

Diese Chancen blieben verwehrt:

Lucy Lansana
Baby Cenci
Mariama Soaré
Uata Bockarye
Lamine Conowy
Jussu Morana
Kafa Morana
Tiange Lahal
Massah Kokima
Braithwaite Caulker
Suleyman Morana
Mariana Morana
Kadi Cenessi
Foday Cassó
Momu Bendu
Gassumu Kandó
Hawa Siaka
Lahai Yorgboh
Braithwaite Lamine
Wamen Soko
Massa Cissé
Morie Massalé
Sina Mahe

...

Morie, princ mrtvih

U ludilu ubijanja, krajnji doseg užasa zna biti i pošteda od smrti. Morie je bio žrtva takvog čina okrutnosti. Cijelo njegovo selo je poubijano, sve do posljednjeg čovjeka, a on, samo on, ostavljen je na životu. “Pokazali su mi mrtve ljude i proglasili me poglavicom sela, zaprijetili su da će me ubiti ako im se ikad nadem na putu.” Prije napada Moriejeva majka stavila je svog malog princa na spavanje. Usred pokolja, pucnji su dječaka probudili u noćnu moru stvarnosti. “Kada su me pobunjenici našli u kući, uzeli su me za ruku i odveli u selo, dok nisam prepoznao oca.” Otac mu je ležao tamo, usred apokalipse, još prepoznatljiv, “stomak mu je bio otvoren a vrat prerezan.”

Morieju je bilo pet godina kada su mu prekinuli život. Danas mu je “deset, gotovo jedanaest”, kaže njegov ujak koji ga podučava Kuranu u skromnoj medresi u Pujehunu, na jugu Sijera Leonea. Možda mu je tek deset, možda već dvanaest. Morie je rođen negdje, 1992. ili 1993., a napad na Bendu Malen, njegovo selo, smješteno u udaljenom dijelu te udaljene oblasti, desio se 1997. Petogodišnje dijete ne zna kada je to bilo niti koliko je trajalo; sjeća se samo da se pokolj u Bendu Malenu dogodio, kaže, “kada su počele kiše.”

Činjenice su poznate: skupina kamadžora, Jedinica civilne zaštite (CDF), iz Bendu Malena istjerala je Ujedinjenu revolucionarnu frontu (RUF). Sljedećeg su se dana pobunjenici, zaobilazeći kamadžore, vratili i okružili selo. Uslijedila je odmazda. Između jutra i večeri, pobunjenici su metodično desetkovali stanovništvo. Možda čak i tisuću dvjesto žrtava, prema Komisiji za istinu i pomirenje (TRC), koja je posjetila mjesto prošli mjesec. Dosada nitko nije optužen za pokolj. U jednoj od verzija odgovornost leži na vojnicima pripadnika SLA, redovne vojske Sijera Leonea, koja je u različitim trenucima i na različitim mjestima bila saveznica pobunjenika, pripadnika RUF-a.

Ništa živo

Ovo orgijanje vodilo se načelom “Ništa živo.” To je bilo kodno ime brutalnog napada RUF-a na glavni grad Freetown 6. siječnja 1999. Značenje je bilo: smrt za muškarce, žene i djecu i sve ostalo što se kreće. Morie se sjeća sljedeće apsurdne pojedinosti o pokolju: “Medu tim ljudima, kokoši, psi, koze, sve mrtvo...”

Kišna sezona u Sijera Leoneu je kratka i trula. Vrijeme kad je nebo nisko, a oblaci kositreani. Sredinom lipnja voda se spušta mehaničkim zvukom. Nadvija se nad razgovore i san, pretvara zemlju u blato, cink u hrđu, prlja rijeke na njihovom putu prema moru, obzorje skraćuje na duljinu lakta, ograničava pokrete i hod, nagriža raspoloženje, naglašava siromaštvo. A ovo je samo početak: u kolovozu, u bilo kojem trenutku može započeti teror “sedmodnevne kiše.”

“Kako se pokolj dogodio za kišne sezone, mnoga tijela bila su neprepoznatljiva kada smo nakon nekog vremena stigli u Bendu Malen”, priča Jiba Soko. “Neki su bili nasmrtni prebijeni, drugima su vratovi bili prerezani, neki su bili upucani, a nekim ubijenima ruke su bile zavezane.” Starac protegne ruke dok mu pogled prelazi preko oštre kolčane ograde koja čini krug u jednom kutu sela. “Prvi sam došao ovdje nakon napada”, iz drugog dijela oblasti, “više od trideset kilometara odavde. Tijela su bila posvuda, kuće uništene.” U Dandabuu, “gdje sam imao običaj spavati”, Jiba Soko tražio je od braće i prijatelja da mu pomognu “počistiti ” Bendu Malen.

“Ovdje, usred ovih kolaca, bilo je oko 150 tijela”, objašnjava starac. “Hoćemo li kopati?” Nije potrebno. “Bilo nas je preko dvadeset i trebalo nam je više od sedam dana da maknemo leševe. U to vrijeme jamu smo uvijek ostavljali otvorenom.” Na suprotnom ulazu u Bendu Malen, u sjeni ogromnih stabala, nalazi se još jedna “jama”, gdje su Jiba Soko i ostali zakopali 275 tijela. “Poslije smo donosili još tijela, kako bismo ih pronašli.” Zadaća još nije završena. Stalno se nastavlja.

Tko su bile žrtve? Jiba je neke od njih poznao, poput Moriejeva oca, Bockarieja Manssaréa, imama Bendu Malena. Drugi pristupaju Jibi Sokou i zajedničkoj grobnici i daju druga imena, boreći se protiv anonimnosti nadgrobne ploče: “Tiange Lahai”; “Kefa Morana, Jussu Morana, Suleyman Morana, Mariama Morana”; “Massa Cissé”; “Momo Bendu”; “zapiši: Hawa Siaka, Lucy Lansana, Mariama Soaré”; “Uata Bockarye”; “Baby Cenci”; “Kadi Cenessi”..

“Kišilo je. Pio sam vodu.”

Morie, ne podižući pogled, priča kako je dva dana lutao kroz užas, nemoćan da odluči što dalje. “Kišilo je. Pio sam vodu.” To je sve. Sjetio se da je konačno krenuo cestom prema povrtnjaku gdje mu je obitelj radila. “Htio sam pronaći majku”, jer je nije bilo među tijelima. Na toj cesti, Morieja je pronašla skupina kamadžora. Jedan od tih “lovaca”, zvao se Mohamed, posvojio je dječaka i poslao ga da uči Kuran u drugu oblast.

Moriejeva majka među prvima je pobjegla iz Bendu Malena prije nego što je selo bilo okruženo. Tek je puno kasnije saznala da joj je i sin živ. Tražila ga je, išla od sela do sela, dok ga nije pronašla – nakon osamnaest mjeseci. Za dječaka taj događaj nje bio do kraja sretan. Pet godina je Morie bio predmetom spora između njegove majke, oca posvojitelja i dva učitelja Islama, koji iskorištavaju, a ponekad i zlostavljaju, svog učenika. Morie trenutno živi u Pujehunu s jednim od učitelja, svojim stricem Alphom Mansarayem, koji ga uči osnovama arapskoga. Ovaj mjesec krenut će u službenu školu katoličke misije ove oblasti. Bendu Malen je još jednom razoren, ali novi ljudi – uključujući i rodbinu onih koji su umrli – stigli su i počeli živjeti na istom mjestu. Cijelo selo je doslovno zajednička grobnica, kako kaže Jiba Soko. “Gdje god da počnemo kopati, da sagradimo kuću ili obradujemo zemlju, nalazimo posmrtnne ostatke, kosti, odjeću, na sve strane... Skupili smo kosti, stavit ćemo ih u jednu od grobnica.” To se često radi.

“Tamo u onoj močvari, tamo je zajednička grobnica. Pedeset tijela”, kaže poglavica Sahn Malena, Moyneh Moictoryah. “Tamo iza mosta je još jedna. Šezdeset mladih ljudi iz Sahn Malena, svi mlađi od dvadeset. Naredili su nam da otvorimo jamu prije nego što su ih ubili... Malo dalje, na onom raskršću, ima još jedna zajednička grobnica...” Na putu prema Bendu Malenu cesta izgleda prazna. Povratak, s Moictoryahom kao vodičem, je pakao: duhovi na ničijoj zemlji. “Tamo, pokraj onog stabla, tamo su isto pokopali ljude. ‘Oni’ su pokopali tamo gdje bi žrtve pale. Želite li stati?” Ne.

Grobovi koje treba ekshumirati

Grobovi Bendu Malena, poput svih onih razasutih po šumama i močvarama Pujehuna, na liberijskoj granici, nikada nisu ekshumirani. Na vrhuncu sukoba “na ovom području bilo je osamdeset pet kampova RUF-a”, kaže svećenik John Garrick iz katoličke misije u Pujehunu. “U svakom kampu bila je barem jedna zajednička grobnica.” Mirovni proces u Sijera Leoneu, koji je pokrenuo mehanizam Komisije za istinu i pomirenje, nije uključivao forenzičku analizu i obrede ukopa. “Polazili su od toga da ljudi u Sijera Leone ne trebaju pokapati svoje mrtve. To je laž. Trebaju”, komentira John Caulker, koordinator građanskih grupa koje čine Radnu skupinu Komisije. Mohamed Soko, poglavica – pravi poglavica – Bendu Malena, potvrđuje da je žalovanje luksuz koji se odgada sine die: “Tražimo podršku za vjerske obrede. Sami ih ne možemo dostojanstveno održati. Žrtve nisu pronašle mir.” Nisu ni živi, dodajemo. U zajedničkoj grobnici na čistini, nekoliko metara od ulice koja prolazi kroz selo, nekoliko lubanja stoji na malom humnku zemlje koji pokriva ostalih 250. “Djeca ovdje ne smiju.” Lubanje su zelene, pokrivene tankim filmom mahovine. Život raste na njima, prekriva bjelokosnu boju smrti tihom, delikatnom biljnom snagom – kao i sve ostalo u selu-groblju koje se zove Bendu Malen. Službenici Komisije žele pretvoriti selo malog Morieja u spomen-područje građanskog rata u Sijera Leoneu, pomalo nalik na spomen-područja genocida u Ruandi (koja su ponekad sablasna ali nesumnjivo efektna). Zasad, oslobođenje mrtvih odvija se na najjednostavniji način, onaj najhumaniji: u sjećanju živih. Novi stanovnici Bendu Malena znaju da imena mogu preobraziti obični grob u mjesto bliskosti – naseljeno mjesto. Ta imena, izgovorena na smrdljivom zraku čistine, protiv zaborava i protiv plahosti, kao da pobjeđuju tišinu zelenih lubanja. “Mamen Soko”, “Lahai Yorgboh”, “Braima Caulker”, “Sina Mahe”, “Gassumu Kandó”, “Morie Massalé”, “Foday Cassó, Braima Lamine, Lamine Conow”, “Massah Kokima”, “Mamie Kone”..

Daleko odavde, Morie rijetko govori. Ako ga se ne pita, ne govori ništa, o ničemu. Oko njega, na trijemu medrese, među kokošima i stalcima za sušenje kasave, druga djeca trče okolo, viču, zadirkuju se, bježe. On je usredotočen, cijelim svojim bićem, na svoje ruke: trlja ih jednu o drugu, kao da mijesi glinu, ili kruh, ili snove. Za nas, taj san je nevidljiv. Za Morieja, čini se vrlo stvarnim. Novi svijet koji je samo njegov.

Pedro Rosa Mendes, Pujehun 2004
Prijevod na hrvatski iz Ivona Grgurinović

Gegen 9 Uhr morgens erreichte ich die Grenze mit ihrer kalten, klammen Luft, den Kofferraum voller Säcke mit Mandarinen aus dem Konzum. Die Freiwilligen, Rotkreuzmitarbeiter und Polizisten waren an der Brücke schon im Einsatz, ein hektisches Treiben in angespannter Toleranz. Es gab eine unsichtbare Hierarchie, und mit Scherzen versuchte man, die Spannung zu mindern und sich praktische Vorteile zu verschaffen:

„Heißer Tee ist okay!“

„Nur Obst, keine Sandwiches!“

Diejenigen an der Spitze der unsichtbaren, aber spürbaren Pyramide wussten nicht, was sie mit der ihnen plötzlich zugefallenen Macht anfangen sollten, diejenigen ganz unten murrten ungeduldig über deren Entscheidungsunfähigkeit. Wir warteten auf den nächsten Zug. Tische wurden vorbereitet, Plastikbecher mit halb gefüllt, das Obst aufeinander geschichtet.

„Keine Sandwiches, nur Obst.“

Kleinliche Hygienestandards in einer Situation auf Leben und Tod.

Die Grenzen des Erlaubten waren fließend, die Vorschriften von gestern schienen heute Jahrhunderte alt, überholt und versunken im Chaos der verdichteten Zeit inmitten Hunderter Menschen, deren Geschichten man gern festgehalten, denen man gern eine Stimme gegeben hätte, damit dieses abnorme Geschehen nicht zur Normalität wurde. Aber es gelingt dir nicht, du konzentrierst dich auf das, was du zu tun hast.

„Hahlib, hahlib, warme Milch!“ Die wenigen arabischen Wörter, die wir kannten, hallten durch die Luft – das „I“ kam viel zu hart von unseren slawischen Zungen. „Across the bridge Slovenia, gogogo, Slovenia!“ Das war die Wirklichkeit, mit der wir nichts zu tun haben wollten.

Mehr als tausend Tote.

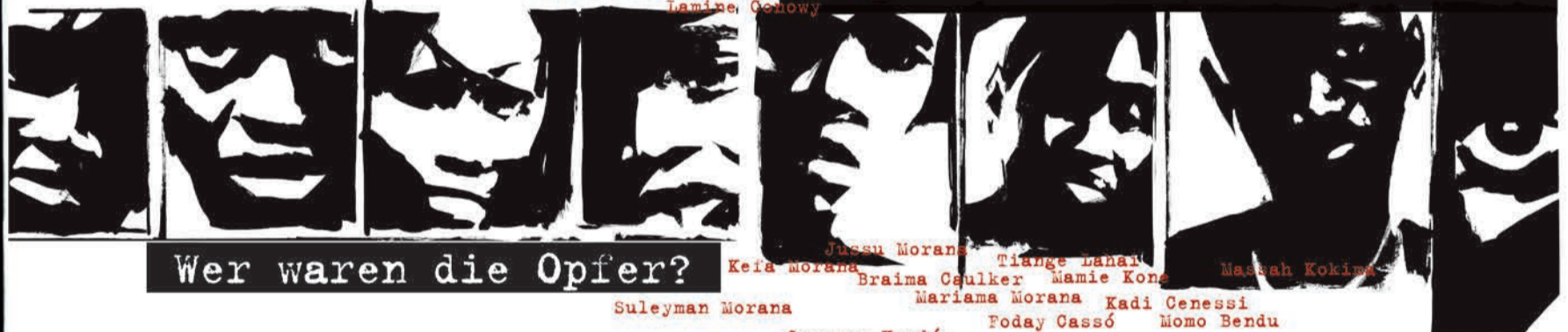
Ein Tag des Massakers.

Ein einziger Überlebender, verschont aus Grausamkeit

Morie Prinz der Toten

Lucy Lansana
Baby Cenci
Mariana Soare
Jata Bockarye
Lamine, Oenowy

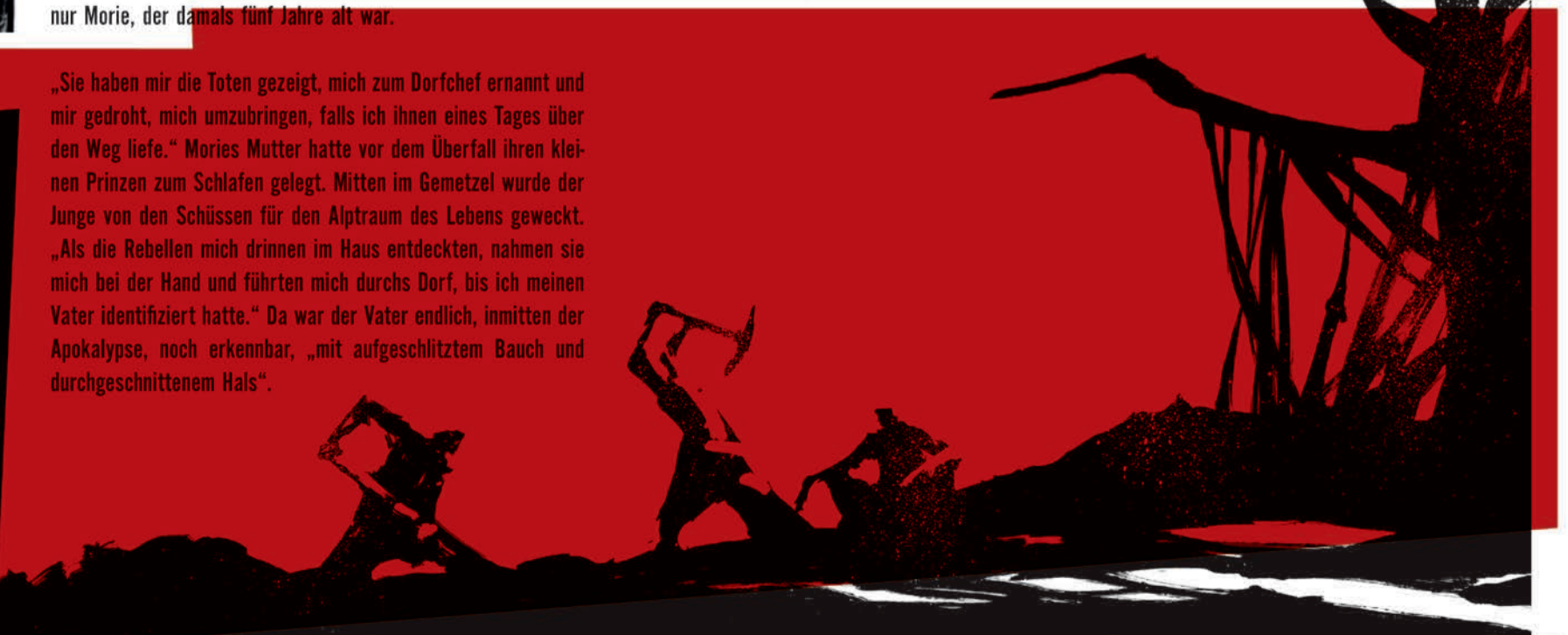

Wer waren die Opfer?

Jusu Morana
Keia morana
Suleyman Morana
Tinga Lahal
Braima Ceulker
Mamie Kon
Mariana Morana
Kadi Genessi
Foday Cassó
Momo Bendu
Gassumu Kandó
Hawa Siaka
Lahai Yorgboh
Mama Cissé
Braima Lamine
Sina Mahe
Morie Massalé

Im Jahr 2004 habe ich gemeinsam mit Wolf in den Sümpfen im Süden von Sierra Leone nach einem Jungen gesucht und ihn auch gefunden, der das Massaker an seinem gesamten Dorf überlebt hat; an einem einzigen Tag wurden in Bendu Malen im Distrikt Pujehun eintausendzweihundert Menschen niedergemetzelt. Die Rebellen von der Revolutionären Vereinigten Front verschonten nur Morie, der damals fünf Jahre alt war.

„Sie haben mir die Toten gezeigt, mich zum Dorfcchef ernannt und mir gedroht, mich umzubringen, falls ich ihnen eines Tages über den Weg liefe.“ Mories Mutter hatte vor dem Überfall ihren kleinen Prinzen zum Schlafen gelegt. Mitten im Gemetzel wurde der Junge von den Schüssen für den Alptraum des Lebens geweckt. „Als die Rebellen mich drinnen im Haus entdeckten, nahmen sie mich bei der Hand und führten mich durchs Dorf, bis ich meinen Vater identifiziert hatte.“ Da war der Vater endlich, inmitten der Apokalypse, noch erkennbar, „mit aufgeschlitztem Bauch und durchgeschnittenem Hals“.

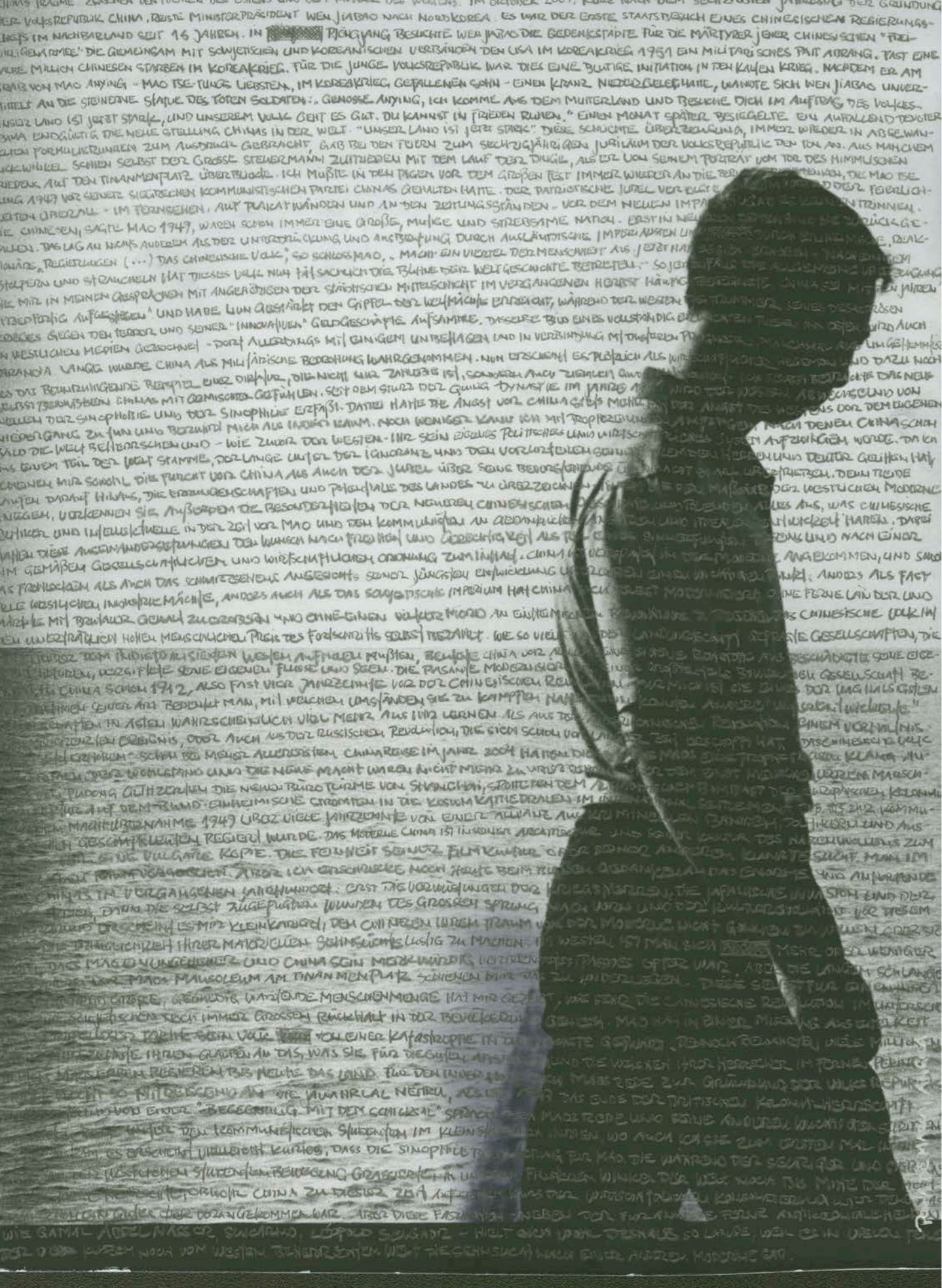

Kroatisch-slowenische Grenze, Oktober 2015

7 DAYS
SURVIVE
IN THE
FOREST

Wir warteten auf den nächsten Zug, den nächsten kompakten Block von Menschen, die in unangemessener Einträchtigkeit und flankiert von Polizisten in voller Ausrüstung eine schmale Straße entlang auf die Brücke zumarschieren, die die Grenze zwischen Kroatien und Slowenien markiert. Slowenien, das ist ein Schritt näher an Österreich, das wiederum einen Schritt näher an Deutschland liegt. Fünfzig Meter vor der Brücke treten die Polizisten wie auf ein Stichwort zur Seite, und die erschöpfte Menschenmenge läuft auf die Brücke zu, als erwartete sie dort eine definitive Lösung.

Nur ein paar Tage zuvor hatten Freiwillige die Nachtzüge mit warmem Tee und Sandwiches begrüßt, waren eingetaucht in ein Gedränge von Menschen mit ratlosen Gesichtern, hatten die Ärmel von Jacken gestreift, die die Flüchtlinge unterwegs hastig aufgelesen hatten, irgendwo in Griechenland oder Serbien. Jacken, die weiß Gott wem gehört und weiß Gott wie oft ihren Besitzer gewechselt hatten, bevor sie bei weiß Gott wem gelandet waren. Zu groß, zu klein, zu alt, zu dünn, durchdrungen von den Gerüchen ihrer zeitweiligen Träger und all derer, mit denen sie Schlange gestanden und überfüllte Züge und Zelte geteilt hatten.

Die Gerüche ... Heute aber standen wir sauber und ordentlich hinter Tischen mit Milch, Tee und Mandarinen und drängten: „Slovenija, Slovenija, gogogo!“ Wir feuerten sie an, als wären sie Marathonläufer, die nur kurz für eine Erfrischung stoppten.

„Zügig abfertigen!“ lautete die neueste Direktive von einem diffusen „Daoben“.

Die wenigen Minuten, die für Milch und ein paar zufällige, chaotische und schmerzlich geringfügige Hilfeleistungen blieben („Wir können nicht alle retten, wir können nicht alle retten“), ließen gerade einmal Zeit für kleine, abgetrotzte Augenblicke von Normalität, die in der Erinnerung als kurze Momente von Würde und Schönheit aufblitzen:

Ein hübsches blondes Mädchen mit geistesabwesendem Blick, nach mehreren Monaten „im Feld“ bereits eine Veteranin

Ein auf einen Grenzposten geklebtes Glückssymbol

Das silbrige Glitzern einer Rettungsdecke, um einen Teekanister gewickelt

Ein Fotograf, der den Freiwilligen gelbe Blumen überreicht

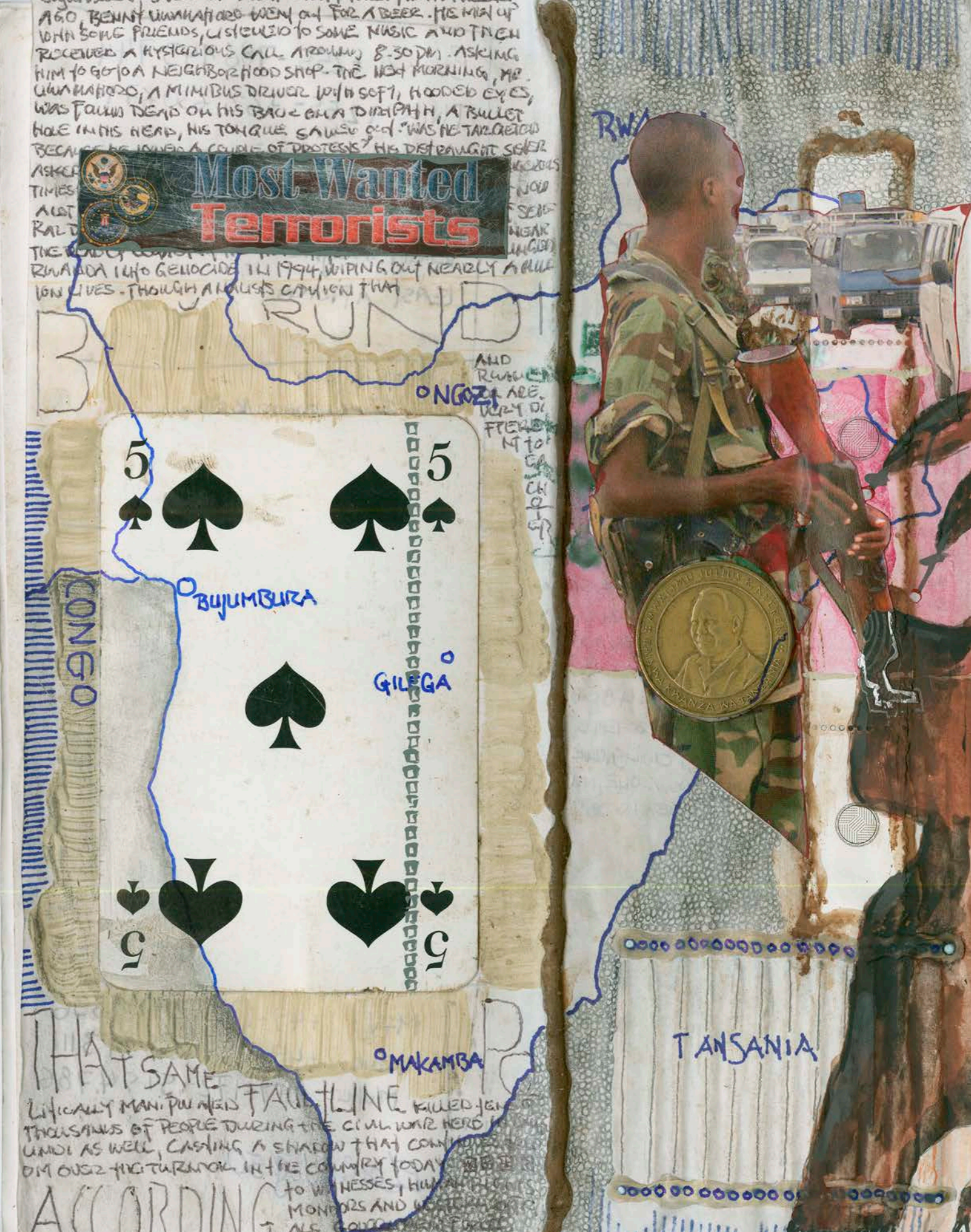
Wir hießen den letzten Zug jenes Tages willkommen. Danach änderte sich die Route, die Grenzen änderten sich nicht. Die Menschen fingen woanders an, Löcher in sie zu starren.

Postscriptum, Juli 2018

Am Samstag, dem 2. Juni, ertranken in einem Fluss an der slowenischen Grenze sechs Migranten, unter ihnen der 22-jährige Moshin Ali aus Pakistan. Dies berichten Migranten, die die Tragödie überlebten.

„Am 2. Juni versuchte eine Gruppe von Leuten die Grenze von Kroatien nach Slowenien zu überqueren. Die Polizei entdeckte uns und feuerte Schüsse auf uns ab. Die Leute versuchten zu fliehen und sprangen in den Fluss. Viele konnten nicht schwimmen und nicht abschätzen, wie tief der Fluss war. Keiner von ihnen kam heraus. Einer der Männer fing an zu weinen und flehte die Polizisten um Hilfe an, weil Menschen ertranken. Aber die Polizei reagierte nicht. In diesem Fluss verloren an diesem Tag Moshin Ali und fünf oder sechs weitere Menschen ihr Leben. Später zeigte uns die slowenische Polizei die Fotos der Leichen. Ich erkannte Moshin Ali. Sie sagten uns, seine Leiche sei in Zagreb. Einen Tag später wurde ich nach Bosnien zurückgeschickt. Ich stehe mit Moshin Alis Mutter in Kontakt. Sie möchte, dass seine Leiche nach Pakistan zurückgebracht wird.“

Am 2. Juli teilte uns die Pressestelle des Innenministeriums auf Anfrage unserer Zeitung mit, dass zwischen Anfang 2017 und Juni dieses Jahres zwölf Migranten beim Versuch, die Grenze zu überqueren, starben. Nichtregierungsorganisationen dagegen berichten von achtzehn Toten im selben Zeitraum und befürchten, dass die Zahl in Wirklichkeit noch höher ist. (Boris Pavelić, Novi list, 18. Juli 2018)

Na memljiv i hladan zrak na granici došla sam oko 9 ujutro, s prtljažnikom punim mandarina s akcije iz Konzuma. Volonteri, ljudi iz Crvenog križa i policajci već su se muvali ispred mosta u nategnutoj međusobnoj toleranciji. Vladala je neka nevidljiva hijerarhija, taktički su se zbijale šale, kako bi se napetost omekšala i izvukla neka praktična korist:

„Možemo dijeliti topli čaj!“

„Ne može sendviči, samo voće!“

Ovi na vrhu nevidljive ali opipljive piramide ne znaju sami što bi s tom moći, ovi na dnu nestrpljivi i gundavi prema njihovoj neodlučnosti.

Čekao se sljedeći vlak. Pripremaju se stolovi, halib se nalijeva u plastične čaše, slaže se voće.

„Ne može sendviči, samo voće.“

Higijenski standardi protiv borbe na život i smrt.

Granice dopuštenog stalno su lelujale, od jučerašnjih pravila kao da su prošla stoljeća, ostarjela su i pogubila se u kaosu kondenziranog vremena, među stotinama lica čije priče želiš nekako zabilježiti, dati im važnost, spriječiti normalizaciju ovog neprirodnog događaja. Ali ne uspijevaš, fokusiran na zadatak koji ti je dodijeljen:

„Halib, halib, warm halib here!“ kotrljalo se nekoliko arapskih riječi koje smo naučili, ono „I“ nekako pretvrdo silazeći s naših slavenskih jezika.

„Across the bridge Slovenia, go go go, Slovenia!“ nasrtala je realnost u kojoj nismo htjeli sudjelovati.

Čekao se sljedeći vlak, sljedeća natisnuta kocka ljudi koja nekako neprimjereno harmonično (jer harmonija nije riječ koja pristaje ovoj situaciji) maršira uskom ulicom, opasana specijalcima, približava se mostu koji označava granicu Hrvatske i Slovenije. Slovenije, koja je korak bliže Austriji, koja je korak bliže Njemačkoj. Pedesetak metara ispred mosta policajci se razmaknu ustranu, a umorna gomila nahrupi prema mostu, kao da ih tamo čeka neko konačno razrješenje.

Samo nekoliko dana ranije, volonteri su noćne vlakove dočekivali ruku punih kutija s čajem i sendvičima, ulazeći u masu izgubljenih lica, češući se o rukave jakni udijeljenih usput i u žurbi, negdje u Grčkoj ili Srbiji, koje su pripadale tko zna kome prije, promijenile tko zna koliko tijela, završile na kraju tko zna gdje. Prevelike, premale, prestare, pretanke, natopljene mirisima privremenog vlasnika i svih onih s kojima se natiskivao u kolonama, vagonima, šatorima. Mirisi...

Danas smo pak stajali uredno poredani iza stolova s mlijekom, čajem i mandarinama, bez kontakta, požurujući: „Slovenia, Slovenia, gogogo!“ Ohrabivali smo ih kao maratonce koji u trku pakupe osvježanje, samo da prođu.

„Nema zadržavanja“, glasila je najnovija naredba od generičkog odozgo.

Između gustih minuta fokusiranih na mlijeko i nasumičnu, kaotičnu, bolno sitnu pomoć („Ne možemo pomoći svima, ne možemo pomoći svima“), protežu se trenuci ukradene normalnosti, koji u sjećanju iskaču kao bljeskovi dostojanstvene ljepote:

Prekrasna mlada djevojka plave kose i odsutnog pogleda, veteranka nakon nekoliko mjeseci „na terenu“

Znak s natpisom „Good luck“ zalijepljen na granični stup

Bljeskanje folije za hipotermiju kojom smo omotali spremnik s čajem

Fotograf-veteran koji dijeli žuto cvijeće volonterima

Taj dan smo dočekali zadnji vlak. Nakon njega ruta se promijenila, ali ne i granice. Ljudi samo traže rupe na drugim mjestima.

Postscript, 18. srpnja, 2018.

...
U subotu, 2. lipnja, u rijeci na granici sa Slovenijom utopilo se šest migranata, među njima i 22-godišnji Mohsin Ali iz Pakistana, posvjedočili su migranti koji su preživjeli tragediju.

...
2. lipnja, skupina ljudi pokušala je prijeći granicu iz Hrvatske u Sloveniju. Policija nas je vidjela i pucala. Pokušavajući pobjeći, ljudi su počeli skakati u rijeku. Mnogi nisu znali plivati, i nisu mogli procijeniti dubinu rijeke. Nitko nije izronio. Jedan čovjek počeo je plakati i moliti policajce da im pomognu, jer se ljudi utapaju. Ali policija nije reagirala. Tog dana, Mohsin Ali i još pet-šest ljudi izgubili su živote u toj rijeci. Slovenska policija kasnije nam je pokazala fotografije mrtvih tijela. Prepoznao sam Mohsina Alija. Rekli su nam da je njegovo tijelo u Zagrebu. Dan kasnije, poslan sam natrag u Bosnu. U kontaktu smo s majkom Mohsina Alija. Ona želi da se njegovo tijelo vrati u Pakistan.

...
Odgovarajući na upit našeg lista, Odjel za odnose s javnošću MUP-a 2. srpnja izvijestio je kako je od početka 2017. do lipnja ove godine, u pokušajima da prijeđu granicu, u Hrvatskoj poginulo ukupno 12 migranata. Nevladine organizacije, pak, barataju podatkom o šesnaest poginulih u istome razdoblju, te izražavaju bojazan da je poginulih i više. Kako bilo, može se zaključiti da se broj poginulih izbjeglica u Hrvatskoj u posljednjih godinu i pol popeo na najmanje osamnaest – uz nadu da nije i mnogo veći. (Boris Pavelić, *Novi list*, 18. srpnja 2018.)

...träume von einem Hoffungsschimmer...

Jasenovac, April 2018/Zagreb, August 2018

Nähert man sich an einem sonnigen Apriltag auf der Landstraße von Südwesten her dem Dorf Jasenovac¹ und überquert die Brücke, sieht man eine ausgedehnte trübe Wasserfläche, umstanden vom friedlichen Grün schlanker Laubbäume und gehüllt in einen Nebel, der langsam und hoffnungslos vor dem Licht zurückweicht. Ein flaches und weiträumiges, meditatives Areal. Es ist der Zusammenfluss zweier Wasserläufe, die beschlossen haben, sich hier an dieser Stelle zu vereinen, um dann weiter östlich in einen größeren Strom zu münden, der sie, gemeinsam und miteinander vermischt, zum Meer bringt.

1 Jasenovac ist Teil eines von Wolf Böwig, Habbo Knoch und Christoph Ermisch initiierten Projekts. Es erhielt Förderungen von Robert-Bosch-Stiftung, LCB und Kulturwerk der VG-Bild Kunst für 2019.

Vera Kopal

Vera Kopal, 1940. godine

Vera Kopal, 1945. godine, fotografija koju je poslala svojoj majci, Margit

Verbrachte man diesen Aprilabend und diese Aprilnacht im Dorf Jasenovac, wurde man von hungrigen Moskitos gepie-sackt. Die ganze Nacht das monotone Quaken der Frösche, die Luft schwer und sumpfig. Mala aria.

Aus der Luft wirkt das Gelände des ehemaligen Konzentra-tionslagers verspielt wie eine Kinderzeichnung. Die Schlaf- und Folterbaracken sind verschwunden, an ihrer Stelle gibt es auf dieser verspielten Zeichnung Mulden und Hügel. Kein Stacheldraht und keine Mauern. Von den Hindernissen des Lagers, die den Weg in die Freiheit versperrten, ist nur noch der Fluss geblieben.

Ein Holzsteg führt zu der Wiese mit der in Beton gegossenen Blume, die sich „dem Licht und der Sonne, symbolisch dem Leben und der Freiheit“ entgegenstreck**t**.²Wir gehen dicht gedrängt in einer nicht besonders langen, aber auch nicht sehr kurzen Reihe hintereinander. Es ist still, es ist heiß. Die Sonne steht hoch am Himmel, den einzigen schmalen Streifen Schatten auf dem Grasplateau bieten die Blätter der Blume, zu schmal für all jene, die der Hitze zu entkommen suchen. Eine Frau wird ohnmächtig.

Der Fotograf läuft voraus, dann verschwindet er in der Ko-lonne, als er von ihr eingeholt wird. Er taucht zuerst an der Uferböschung auf, dann an dem kleinen See, dann entfernt er sich auf dem Holzsteg. Er sucht (und findet) Momente von Würde und Schönheit. Er verwandelt sie in Fotos, die die Patina dieses hoffnungslos dem Licht weichenden Nebels zu bewahren scheinen.

Als „Belohnung für gutes Arbeiten und korrektes Verhalten“ durften die Häftlinge des Lagers Jasenovac Postkarten schi-cken. Alles, was sie anderen und andere ihnen über Leben undTod, Mühsal und Hoffnung, Hunger und Durst, Hitze und Kälte sagen wollten, mussten sie in zwanzig Wörtern sagen („Nachrichten für die Familie müssen auf Kroatisch geschrie-ben werden, höchstens zwanzig Wörter“).

Vera Kopal, 1947. godine

„Meineinundalles und ihralle!
Ich denkeimmerzu aneuch. Arbeitet anmeiner Stelle.
Bishernoch keinPaket. Schickt Zuckerundanderes, was ihr schickenkönnt.

Vera Kopal, 1947. godine

Kümmerteuch um meineMama.

Vera Kopal, 1947. godine

Grüßeanalle

Vera Kopal, 1947. godine

Margit.“

Vera Kopal, 1947. godine

Vera Kopal, 1947. godine

Vera Kopal wohnte in Zagreb, Selska 30 c. „Veruschka“ nann-te ihr Vater Franjo sie auf den Postkarten, die er ihr 1944 aus Stara Gradiška schickte, als „Belohnung für gute Arbeit und korrektes Verhalten“

„Veruška! Schick mir das neueste Foto von Dir, Zündsteine fürs Feuerzeug. Paket am 25. angekommen. Gut. Grüße an alle. In Liebe, Dein ein und einziger Vater.“

Vera Kopal, 1947. godine

„Papa“, schreibt Veruška zurück. „Ich habe das Foto und die Zündsteine geschickt. Antworte nach Erhalt. Alle schicken herzlichste Grüße. Die Sečkijevs habe ein Kleines. Küsse.

Veruška.“³

„Jede Karte ist mit einer 2-Kuna-Briefmarke zu frankieren.“ Die gedruckten Buchstaben auf der Karte grinsen zynisch über die Wärme der Zündsteine, über das Foto und die Küsse, die Veruška und ihr inhaftierter Vater tauschen.

Die Selska in Zagreb heißt heute noch genauso wie 1944. Eine verkehrsreiche Straße verläuft unterhalb von Haus-nummer 30 c, unterhalb von da, wo Vera Kopal im Frühjahr 1944 auf die Postkarten ihres Vaters wartete, manchmal einen ganzen Monat, vielleicht fieberhaft, voller Angst, voller Liebe. Wir wissen nicht, was nach diesem Frühjahr mit Veruška ge-schehen ist, ob und wo sie das Ende des Krieges erlebt hat.

Jasenovac, travanj 2018./Zagreb, kolovoz 2018.

Kada za sunčanog dana u travnju ulazite u selo Jasenovac¹ lokalnom cestom iz smjera jugozapada i prijedete most, ugledat ćete sjetno vodeno prostranstvo okruženo spokojnim blije-dim zelenilom vitke bjelogorice, sve u nekom velu izmaglice koja se polako i rezignirano povlači pred svjetlošću. Ravno je i široko, meditativno. Vodeno prostranstvo je spoj dviju rijeka, koje su baš ovdje, na ovom mjestu, odlučile udružiti svoje vode, kako bi se nešto dalje na istoku predale još većoj vodi koja će ih na kraju, tako spojene i pomiješane, oduzeti do mora.

Ako ste to travanjsko predvečerje i noć proveli u selu Jasenovcu, neumorno su vas salijetali gladni komarci, žabe su monotono i cjelonočno kreketale, a zrak je bio težak i močvaran. Mala aria. Iz zraka prostor na kojem je nekada stajao logor izgleda zaigrano, poput dječjeg crteža. Tamo više nema zgrada spavaonica ni mučionica, na njihovim mjestima, na onom razigranom crtežu, stoje udubljenja i humci. Nema žica ni zidova, od logorskih prepreka slobodi ostala je samo rijeka.

Do travnate zaravni iznad koje se uzdiže betonski cvijet koji se pruža „prema svjetlosti i suncu. Simbolično, prema životu i slobodi“ vodi vas drvena staza. Hodate u koloni, ne predugoj, ali ni odveć kratkoj, natiskanoj. Tiho je, vruće je. Sunce je visoko, jedinu tanku liniju hlada na pustopoljini daje vrh kamenog cvijeta, presitnu za sve koji se žele skriti od vrućine. Žena se ruši u nesvijest.

Fotograf je najprije prestigao gomilu, a potom nestao u njoj kada ga je sustigla. Njegova figura izroni na nasipu, pa se stvo-ri pored jezerca, pa odmiče drvenom stazom. Traži (i nalazi) bljeskove dostojanstvene ljepote. Pretvara ih u fotografije u koje kao da se uvukla patina one rezignirane izmaglice koja uzmiče pred suncem.

Vera Kopal, 1947. godine

Vera Kopal, 1947. godine

Vera Kopal, 1947. godine

Logoraši u jasenovačkim logorima su kao „nagradu za dobar rad i vladanje“ smjeli slati dopisnice. Što su htjeli reći, oni dru-gima i drugi njima, o životu i smrti, o mukama i nadanjima, gladi i žeđi, vrućini i hladnoći, trebalo je stati u dvadeset riječi („Saobćenja na hrvatskom jeziku, obiteljske naravi do 20 rieči.“)

„Jedinomoje i ostali!

Stalno mislim naTebe. Radi zame.

Paketa nemajoš. Šaljite šećera, ostalo štose možeslati. Čuvajte mi majčicu sve voli Margit“

Vera Kopal, 1947. godine

U Selskoj 30 c u Zagrebu živjela je Vera Kopal, „Veruška“ tepao joj je otac Franjo na dopisnicama koje je kao „nagradu za dobar rad i vladanje“ 1944. slao iz Stare Gradiške. „Veruška! Šalji svoju najnoviju sliku, kamenčeke za upaljač. Paket od 25. uredu. Zdrav. Pozdrav svima, ljubiTeTvoj nezaboravni tata“

„Tati“ odgovara mu Veruška. „Poslala sliku i kamenčeke za upaljač. Javi! Dali primio. SviTe lepo pozdravljaju. Sečkijevi imaju malu bebu. Poljub Veruška²

„Prilikom odašiljanja na svaku dopisnicu priliepiti poš**t**. marku od 2.- Kune.“ cinično se nacere tiskana slova dopisnice toplini kamenčeka, slike i poljuba razmijenjenih između Veruške i utamničenog joj oca. Selska cesta u Zagrebu nije promijenila naziv od 1944. Ispod zgrade na broju 30 c, mjesta gdje je Vera Kopal u proljeće 1944. po mjesec dana, možda grozničavo, u strahu, s ljubavlju čekala očeve dopisnice, sada prolazi tutnjava cesta. Ne znamo što je bilo sVeruškom nakon tog proljeća, gdje je i je li dočekala kraj rata.

Kraj rata, znamo, nisu dočekali:

Vera Kopal, 1947. godine

^[1] So beschreibt Bogdan Bodganović selbst seine Skulptur. Siehe http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7163

^[2] Auszüge aus Briefen, die unter dem Titel „Jedinomoje i ostali!“ Pisma iz logora, herausgegeben von Maja Kućan, Jasenovac: Jasenovac Memorial Site, 2010, veröffentlicht wurden.

^[3] Jasenovac je dio novog projekta na kojem surađuju Wolf Böwig, Habbo Knoch i Christoph Ermisch. Projekt je dobio sredstva Zaklade Robert Bosch i započinje na proljeće 2019.

^[4] Izvaci iz pisama prema „Jedinomoje i ostali!“ Pisma iz logora, uredila Maja Kućan. Jasenovac: Spomen-područje Jasenovac, 2010.

Sie jedoch,
das wissen wir,
haben es nicht
erlebt:

Franjo Čegec
Katarina Dorčić
Đuro Kopač
Stana Milošević
Ivica Sabljak
Živan Stojanović

...

•
WOLF BÖWIG, rođen 1964., studirao je matematiku i filozofiju u Berlinu. Od 1988. radi kao fotoreporter. Posvećen je prvenstveno dugoročnim dokumentarnim projektima, pokrivajući brojna ratišta i sukobe širem svijeta. Radovi su mu objavljeni u mnogim novinama i časopisima: *du, Weltwoche, Facts, NZZ, FAZ, Le Monde, Liberation, Internationale, El País, The Independent, The Guardian, Stern, taz, Le Monde Diplomatique, New York Times, Lettre Internationale, mare, Visão, private, Publica, LFI, Expresso*. Izlagao je na brojnim izložbama, samostalno ili u suradnji objavio više fotomonografija te bio višestruko nagrađivan za svoj rad.

„Ne znam niti jednog fotografa koji redovno ponire u temu neprestance tijekom više mjeseci i ploveći otkriva, zaista istražuje mrežu, odnosno slojeve ljudskih tragova stvorenih kroz vrijeme (godine, generacije, stoljeća) u nekom podneblju.” [Pedro Rosa Mendes]

•
IVONA GRGURINOVIĆ rođena je u Zagrebu 1979. godine. 2004. godine diplomirala je engleski jezik i književnost i etnologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je 2012. stekla i doktorat iz književnosti. Asistentica je na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje predaje kolegije o antropologiji i putovanju i antropologiji nasilja i sukoba.

•
WOLF BÖWIG, born in 1964, studied Mathematics and Philosophy in Berlin. He’s worked as a photo journalist since 1988, focusing on long-term documentary projects and covering numerous wars and conflicts all over the world. His work has been published by *du, Weltwoche, Facts, NZZ, FAZ, Le Monde, Liberation, Internationale, El País, The Independent, The Guardian, Stern, taz, Le Monde Diplomatique, New York Times, Lettre Internationale, mare, Visão, private, Publica, LFI, Expresso*. He took part or hold numerous exhibitions, published few photo-monographs and received many rewards for his work.

“I don’t know any other photographer that, as a rule, immerses into the topic for so many months on end while navigating, indeed exploring, the web and the layers of human inscriptions built over time (years, generations, centuries) in a given landscape.” [Pedro Rosa Mendes]

•
IVONA GRGURINOVIĆ was born in Zagreb in 1979.

In 2004 she graduated English language and literature and Ethnology at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb. She earned her PhD in literature in 2012. She is currently an assistant at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, where she teaches courses on anthropology and travel and anthropology of violence and conflict.